

Ko e hū atu 'i ha 'api taautaha ke fakahoko ha ngāue fakalelei mo langa ha nāunau fakatafenga vai 'uha (stormwater)

'Oku mau pule'i mo tauhi 'a e netiueka fakatafenga vai 'uha fakapule'anga 'i he vāhengá ni.

Ko e 'uhinga 'oku tau fiema'u ai ke hū atu 'i ha 'api taautahá

'Oku lahi 'a e ngaahi paipa, ava hū'anga tangata (manholes), afenga vai (culverts) mo e ngaahi tafenga vai 'oku tu'u 'i he kelekele taautahá. 'Oku 'uhinga eni 'e ala fiema'u ke mau hū atu ki ho 'apí ke:

- tānaki ha ngaahi me'i vai ke sivi (samples)
- sivi, tauhi pe fakalelei'i 'a e ngaahi nāunau lolotonga ki he vai mo e ngaahi halanga vai
- fokotu'u ha fa'unga fo'ou ki he vai 'uhá
- fakahoko ha ngaahi ngāue fakavavevave.

Kimu'a ke mau hū atu ki ho 'apí

Kimu'a ke mau hū atu ki ho 'apí, te mau 'oatu kiate koe ha 'Access to Property Notice (Fanongonongo ke Hū Atu ki he 'Apí). 'Oku talaatu ai heni 'a e

- 'uhinga 'oku fiema'u ai ke mau hū atu ki ho 'apí mo e fa'ahinga ngāue te mau ala fakahoko lolotonga 'emau 'i ai
- taimi 'oku palani ke mau hū atu ki ho 'apí ('ahó mo e taimí) pea mo e lōloa 'a e taimi 'oku 'amanaki ke mau 'i ai ai
- founga 'oku mau palani ke hū atu ai ki ho 'apí, pea kapau ko e hū mei he halá pe ko ha kaungā'apí
- fa'ahinga uesia ki ho 'apí, kau ai ha ngaahi fa'unga me'a pe 'ulu'akau 'e ala fiema'u ke to'o.

Ko e 'Access to Property Notice' ko ha fanongonongo fakalao ia (tu'utu'unia 'e he laó) pea 'oku 'i ai ho'o totonu ke fakahoko ha'o tali ki ai pe fakafisinga'i faka'ofisiale ia.

Ngaahi makatu'unga ki he hū atu

Te ke ala fiema'u ke tali kakato ia pe fiema'u ha ngaahi makatu'unga ki he hū atu, hangē ko ia kapau:

- 'oku 'i ai ha fanga monumanu tauhi 'i he 'apí
- te ke loto ke mau 'a'ahi atu 'i ha taimi kehe.

'E 'ikai malava 'e ha fa'ahinga makatu'unga te ke 'omai 'o:

- toloi 'a e hū atu 'o laka hake 'i ha 'aho ngāue 'e 15

- tu'utu'unia ki ai ha fa'ahinga totongi pe founa totongi huhu'i kehe
- ta'ofi 'a e kautaha fakahoko ngāue ki he vai mei ha'anau ngāue 'i he malumalu 'o e tohi fanongonongo ko 'ení
- fakamo'ulaloa'i pe liliu ha fa'ahinga aleapau 'oku fakaivia fakalao (fo'ou pe lolotonga 'i ai) 'i he vaha'a 'o e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e 'apí mo e kautaha fakahoko ngāue ki he vai.

Tali ki ha Access to Property Notice

Ko e 'Access to Property Notice' 'okú ne fakahā atu kiate koe 'a e founa ke 'omai ai ha tali kiate kimautolu. 'Oku 'i ai ha kouti QR mo ha tu'asila 'imeili 'i he tohi fanongonongó.

Kapau ko e ngāue 'oku fiema'u ke mau fakahoko 'i ho 'apí ko ha ngāue ke sivilivi'i pe fekau'aki mo e ngaahi sēvesi ki he fa'unga 'o e vai lolotonga, pea 'ikai ke 'omai ha'o tali ki he 'Access to Property Notice', temau 'a'ahi atu ki ho 'apí 'i he 'aho mo e taimi 'oku fakahā atú.

Kapau 'oku fekau'aki e ngāue mo ha ngaahi sēvesi ki ha fa'unga vai fo'ou pea 'ikai ke ke loto ke fakangofua ia (pe fakafisinga'i e ngāué), pe 'ikai 'omai ha'o tali ki he 'Access to Property Notice', 'e fiema'u leva ke mau fakahoko hano vakai'i fakalao fakalotofale (pe ngāue 'i he fakamaau'angá - hearing).

Kuo pau ke 'omai ho'o talí 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo fokotu'u atu 'i ho'o tohi fanongonongó.

Kapau te ke fiema'u ha tokoni ki hono 'omai ho'o talí, 'ave ho'o tohi fanongonongó ki ho'o laipeli fakafeitu'ú. 'E lava ke tokoni atu kiate koe ha taha 'o 'emau timí.

Ngaahi vakai'i fakalotofalé mo e ngāue 'i he fakamaau'angá

Kapau 'oku fiema'u ke mau fakahoko hano vakai'i fakalotofale (internal review) pe ngāue 'i he fakamaau'angá, te mau fakahoko eni kimu'a ke hū atu ki ho 'apí. 'Oku fakahoko 'a e ngaahi vakai'i fakalotofalé 'e he kau Water Services Commissioners (Komiona Ngāue Tau'atāina ki he Vai) 'i he lotolotonga 'o e [Regulatory and Safety Committee \(Kōmiti ki he Lao Tu'utu'uní mo e Malu mo Haó\)](#).

Kapau 'oku 'ikai ke ke loto tatau mo e ola 'o e vakai'i fakalotofalé pe ngāue 'i he fakamaau'angá, 'e ala 'i ai ho'o totonu ke fakahū ha tangi ki he District Court (Fakamaau'anga Fakavahé).

Ko e hā 'a e me'a 'e hoko atu ki aí

Temau fakahoko homau lelei tahá ke hū atu ki ho 'apí 'i he 'aho mo e taimi kuo mau fakahā atú. Kapau 'oku 'i ai ha liliu ki he 'aho mo e taimi kuo fokotu'u ke fakahoko ai 'a e sivi'í, temau fakahā atu ia kiate koe 'i ha tohi pea mo 'oatu ha fanongonongo 'i ha taimi fe'unga.

Kapau ko e ngāue 'oku fiema'u ke mau fakahoko 'i ho 'apí ko ha ngāue ki ha fa'unga fo'ou ki he vai 'uhá pea 'ikai ke mau fanongo meiate koe 'i loto 'i ha 'aho ngāue 'e 10, pe 'ikai ke ke fakangofua mai ke mau 'a'ahi atu ki ho 'apí, 'e fakahoko leva hano vakai'i fakalotofale kimu'a pea malava ke toki kamata e ngāué.

Kapau ‘oku fakavavevave ‘a e ngāué, ‘oku ngofua fakalao ia ke mau hū atu ki ho ‘apí ‘o ‘ikai tomu‘a fiema‘u ki ai ha fakangofua ka temau ‘oatu kiate koe ha 'Access to Property Notice' ‘i he vave taha ‘e ala lavá. Kapau ‘e malava, temau feinga ke fakahā atu kiate koe kimu‘a ke mau hū atú.

‘Oku fiema‘u ke tui ‘e he kau ngāue ‘a e kosilió mo e kau ngāue fakakoneitulekí ha vesi high-vis pea mo to‘oto‘o foki ha ‘ilo‘i‘anga (identification). Te ke lava ‘o ‘eke ki ha fa‘ahinga taha pē ‘i ho ‘apí ke fakahaa‘i atu ‘a e ‘ilo‘i‘anga ko ‘ení.

Temau fakahaa‘i atu kiate koe ‘a e me‘a na‘e hokó

Hili ‘emau ‘a‘ahi atu ki ho ‘apí, ‘e ala tuku atu ha kaati ‘a‘ahi (calling card) ‘o fakahaa‘i atu ke ke ‘ilo‘i:

- ‘a e ‘aho mo e taimi na‘a mau ‘i ai aí
- ‘a e ngāue na‘e fakahokó
- kapau ‘oku fiema‘u ke toe hoko atu ‘a e ngāué pea mo e me‘a ‘e kaunga ki aí.

Kapau ‘oku ‘ikai malava ke mau hū atu ki ho ‘apí ‘i ha fa‘ahinga ‘uhinga pē, temau fakahā atu ke ke ‘ilo‘i ‘a e taimi temau toe foki atu aí pe kole atu ke ke telefoni mai kiate kimautilu ke fokotu‘utu‘u ha taimi.

Ko ho ‘apí hili hono fakakakato e ngāué

Hili e kakato ‘a e ngāué, temau:

- fakafoki ho ‘apí, ‘i he lelei taha e ala lavá, ki he tu‘unga na‘e ‘i aí kimu‘a hono fakahoko e ngāué
- fakalelei‘i ha fa‘ahinga maumau.

Kapau ‘e fiema‘u, temau fakakakato hano savea‘i ‘o e tu‘unga kimu‘a mo e hili ‘a e ngāué ‘i he feitu‘u na‘e fakahoko ai e ngāué. ‘Oku fakapapau‘i ai heni ‘e malava ‘e he ngaahi kupú kotoa ‘o ‘ilo‘i faingofua pē ha fa‘ahinga palopalema. Kapau ‘e ‘ikai ke mau lava ‘o fakahoko eni, te ke ala ‘atā atu ki ha totongi huhu‘i ‘i he malumalu ‘o e lao [Public Works Act 1981](#).

Fakamatala lahi ange

- [Ko e Lao Local Government \(Water Services\) Act 2025](#)
- [Ko e Lao Local Government Act 2002](#)
- [Ko e Lao Local Government Act 1974](#)
- [Ko e Lao Public Works Act 1981](#)